

<https://ecs.ui.ac.ir/?lang=en>

Journal of Endowment & Charity Studies

E-ISSN: 3115-7475

Vol.4, Issue.2, No.8, 2026, pp 1-20

Received: 23/06/2026

Last Revised: 15/08/2026

Accepted: 22/08/2026

Viewpoint

Peacebuilding Governance Based on Islamic Charity: Explaining the Regional Charity Network Model in Creating Cross-Border Social Capital and Strengthening Peace in the Middle East

Mohammad Saleh Tayebnia*

Assistant Professor, Department of Ahl-al-Bayt Studies, Faculty of Theology and Ahl-al-Bayt Studies, University of Isfahan, Isfahan, Iran
ms.tayebnia@ahl.ui.ac.ir

Introduction

The Middle East and the wider Islamic world face interconnected political, social, humanitarian, and security challenges that have undermined trust and hindered sustainable regional cooperation. These conditions reveal the limitations of approaches relying primarily on states, formal diplomacy, and political agreements. Although official diplomacy remains indispensable, sustainable peace also requires trust, cooperation, and institutional relationships capable of supporting reconciliation and collective action (Galtung & Fischer, 2013; Lederach, 1997). Islamic societies possess substantial normative and institutional resources for philanthropy, including waqf, zakat, sadaqah, and other forms of charitable action. Historically, waqf has supported social, educational, religious, and welfare functions, while contemporary studies increasingly recognize its broader developmental potential (Alshater et al., 2022; Shofiatin et al., 2025). Nevertheless, research on waqf and Islamic philanthropy has largely concentrated on economic and welfare functions, while peacebuilding scholarship has paid limited attention to their potential role as non-state actors in regional governance.

This study builds upon the authors' earlier research, which examined regional cooperation among charitable organizations in the Middle East. Safari Anaraki and Tayebnia (2022) argued that charitable organizations and non-governmental actors could reduce barriers to regional cooperation through philanthropic diplomacy. However, that study focused primarily on strategic and institutional possibilities and did not explain the theoretical mechanisms through which Islamic philanthropy could generate cross-border trust, transnational social capital, and peacebuilding governance. Accordingly, the present study develops a theoretical framework entitled *Philanthropy-Based Peacebuilding Governance* and asks: What theoretical mechanisms explain the capacity of Islamic waqf and philanthropic institutions to generate transnational social capital and contribute to peacebuilding governance?

Research Methodology

This developmental and theory-building study employs a descriptive-analytical approach based on theory synthesis, a suitable strategy for integrating concepts and propositions dispersed across interdisciplinary fields into a coherent explanatory framework (Jaakkola, 2020). Unlike empirical research focused on hypothesis testing, theory synthesis seeks conceptual integration and explanation; theory development may therefore precede empirical testing (Whetten, 1989).

The synthesis encompasses four interconnected domains: Islamic waqf and philanthropy, network governance, transnational social capital, and peacebuilding and multitrack diplomacy. These domains respectively provide the normative and institutional basis for collective action, explain cooperation among interdependent actors, clarify the role of trust and cross-border relationships, and situate non-state contributions to peace and regional cooperation.

*Corresponding Author

Tayebnia, M.S. (2026). Peacebuilding governance based on islamic charity: Explaining the regional charity network model in creating cross-border social capital and strengthening peace in the middle east. *Journal of Endowment & Charity Studies*, 4(2), 1-20. <https://doi.org/10.22108/ecs.2026.149431.1203>

3115-7475© The Author(s). Published by University of Isfahan

This is an open access article under the CC BY-NC 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0>).

<https://doi.org/10.22108/ecs.2026.149431.1203>

Data were drawn from scholarly books and articles, international reports, institutional documents, and sources on waqf and charitable organizations. Analysis proceeded in three stages: identifying key concepts and theoretical propositions within each domain; reconstructing relationships among them through comparative analysis and theoretical inference; and integrating these relationships into a conceptual framework.

The framework was subsequently translated into the proposed Regional Network of Islamic Charities (RNIC) as an institutional design. RNIC is not presented as an empirically existing or validated entity, but as an organizational manifestation of the theoretical propositions. Accordingly, the framework is assessed by its logical coherence, theoretical adequacy, and explanatory capacity, providing a foundation for subsequent empirical and comparative research.

Research Findings

The theoretical synthesis indicates that Islamic waqf and philanthropy can function not only as mechanisms of welfare provision and resource redistribution but also as institutions capable of generating trust, relationships, and collective capacities for cooperation. This potential becomes particularly significant when philanthropic activities extend across national boundaries.

Building on Safari Anaraki and Tayebnia (2022), the first mechanism identified is philanthropic diplomacy, through which charitable, humanitarian, and socially beneficial activities create complementary channels of communication and cooperation among charitable organizations, civil society, religious institutions, and other non-state actors (Diamond & McDonald, 1996). Repeated cross-border cooperation can reduce social distance, foster institutional familiarity, and generate transnational trust. Over time, these relationships may contribute to regional social capital, facilitating collective action and cooperation (Aldrich et al., 2018; Putnam et al., 1993; Putnam, 1995). Accordingly, the study proposes the following conceptual chain:

Islamic Waqf and Philanthropy → Philanthropic Diplomacy → Transnational Trust → Regional Social Capital → Peacebuilding Governance

This sequence represents a theoretically reconstructed mechanism rather than an empirically established causal relationship. The findings further suggest that fragmented, project-based charitable activities are insufficient to sustain regional cooperation. Consistent with network governance theory, durable collaboration requires intermediary institutions, shared rules, and coordination mechanisms (Sørensen & Torfing, 2007). Therefore, the study proposes the Regional Network of Islamic Charities (RNIC) as an institutional mechanism for transforming dispersed philanthropic capacities into coordinated collective action supporting regional cooperation and peacebuilding.

Discussion and Conclusion

The findings suggest a conceptual shift in waqf and Islamic philanthropy research from a predominantly social welfare paradigm toward a broader social governance perspective. Rather than focusing primarily on resources, beneficiaries, and services, this perspective emphasizes the capacity of philanthropic institutions to address collective problems, sustain cooperation, and connect actors across institutional and national boundaries.

The study's principal theoretical contribution is the development of Philanthropy-Based Peacebuilding Governance, integrating Islamic philanthropy with network governance, transnational social capital, multitrack diplomacy, and peacebuilding. Building on Safari Anaraki and Tayebnia (2022), which identified the potential of charitable organizations to reduce barriers to regional cooperation under uncertainty, this study specifies the mechanisms through which philanthropic interaction may generate transnational trust and social capital and contribute to peacebuilding governance. Islamic waqf and philanthropic organizations are not conceived as substitutes for states or formal diplomacy, but as complementary governance actors whose social legitimacy, community proximity, and normative resources may sustain cooperation when political channels are constrained.

The proposed Regional Network of Islamic Charities (RNIC) provides an institutional expression of this framework. Its effectiveness would require autonomy, transparency, shared rules, confidence-building, and an inclusive ethical framework. As the propositions remain empirically untested, future research should employ comparative cases, social network analysis, and field studies to examine these causal relationships. Overall, the study establishes a theoretical foundation for interdisciplinary research linking Islamic philanthropy, governance, diplomacy, and peacebuilding.

Keywords

Waqf, Islamic Philanthropy, Peace Governance, Charity Diplomacy, Transnational Social Capital, Middle East.

دیدگاه

حکمرانی صلح‌ساز مبتنی بر نیکوکاری اسلامی: تبیین الگوی شبکه منطقه‌ای خیریه‌ها در تولید سرمایه اجتماعی فرامرزی و تقویت صلح در خاورمیانه

محمد صالح طیب‌نیا^{۱*}

۱. استادیار گروه معارف اهل البیت (علیهم السلام)، دانشکده الهیات و معارف اهل البیت، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران

ms.tayebnia@ahl.ui.ac.ir

چکیده

افزایش بحران‌ها در خاورمیانه و جهان اسلام، از جمله منازعات نظامی، بی‌ثباتی اجتماعی، بحران‌های انسانی و فرسایش اعتماد میان جوامع، ضرورت بازاندیشی در سازوکارهای صلح‌سازی و حکمرانی منطقه‌ای را دوچندان کرده است. در حالی که الگوهای متعارف همگرایی عمدتاً بر همکاری دولت‌ها و توافقات سیاسی متمرکز هستند، فقدان زیرساخت‌های اجتماعی صلح، پایداری این تلاش‌ها را با چالش مواجه کرده است. پژوهش حاضر با هدف تبیین نقش نهادهای وقف و نیکوکاری اسلامی در تولید سرمایه اجتماعی فرامرزی و ارتقای حکمرانی صلح، چارچوبی نظری با عنوان «حکمرانی صلح‌ساز مبتنی بر نیکوکاری» ارائه می‌کند. پژوهش از نظر هدف، توسعه‌ای و نظریه‌پردازانه و از نظر روش، توصیفی-تحلیلی است و با بهره‌گیری از راهبرد تحلیل نظری، ادبیات وقف و نیکوکاری اسلامی، حکمرانی شبکه‌ای، سرمایه اجتماعی فرامرزی و صلح‌سازی را تلفیق می‌کند. یافته‌ها نشان می‌دهد وقف و نیکوکاری اسلامی از طریق دیپلماسی نیکوکارانه می‌تواند اعتماد فرامرزی و سرمایه اجتماعی منطقه‌ای را تقویت و زمینه حکمرانی صلح را فراهم کند. بر این اساس، زنجیره «وقف و نیکوکاری اسلامی ← دیپلماسی نیکوکارانه ← اعتماد فرامرزی ← سرمایه اجتماعی منطقه‌ای ← حکمرانی صلح» پیشنهاد می‌شود. همچنین، الگوی «شبکه منطقه‌ای خیریه‌های اسلامی» برای تحقق عملی این نظریه طراحی شده است. نوآوری پژوهش بازتعریف نهادهای وقفی و خیریه به عنوان بازیگران فعال حکمرانی منطقه‌ای و صلح‌سازی است.

واژگان کلیدی

وقف، نیکوکاری اسلامی، حکمرانی صلح، دیپلماسی نیکوکارانه، سرمایه اجتماعی فرامرزی، خاورمیانه.

*نویسنده مسئول

طیب‌نیا، م. ص. (۱۴۰۵). حکمرانی صلح‌ساز مبتنی بر نیکوکاری اسلامی: تبیین الگوی شبکه منطقه‌ای خیریه‌ها در تولید سرمایه اجتماعی

فرامرزی و تقویت صلح در خاورمیانه. مطالعات وقف و امور خیریه، ۴(۲)، ۱-۲۰. <https://doi.org/10.22108/ecs.2026.149431.1203>

۱- مقدمه و بیان مسأله

تحولات سه دهه اخیر نشان می‌دهد ماهیت بحران‌ها در خاورمیانه دچار تغییرات بنیادین شده است. بر اساس تحلیل‌های گزارش توسعه انسانی کشورهای عربی که توسط برنامه توسعه ملل متحد^۱ (UNDP, 2022: 14-30) منتشر می‌شود، واقعیت‌های جدید منطقه از ظهور نوعی «بحران مرکب»^۲ حکایت دارد که در آن، ابعاد امنیتی، اقتصادی، انسانی، اجتماعی و هویتی به صورت هم‌زمان عمل می‌کنند. جنگ‌های سوریه، یمن، غزه و لبنان، علاوه بر خسارت‌های مستقیم، موجب کاهش اعتماد میان جوامع، تضعیف سرمایه اجتماعی منطقه‌ای و افزایش شکاف‌های هویتی شده‌اند (UNDP, 2022: 14-30). به نظر می‌رسد جنگ اخیر ۴۰ روزه ایران با آمریکا و اسرائیل در سال ۲۰۲۶ که به درگیر شدن مستقیم کشورهای منطقه از جمله امارات متحده عربی، بحرین، کویت، قطر، عربستان سعودی، عراق، لبنان، اردن و عمان در این جنگ منجر شد، بیش از پیش این حقیقت را روشن کرد که یکی از مهم‌ترین چالش‌های خاورمیانه نه صرفاً پایان دادن به جنگ‌ها، بلکه بازسازی زیرساخت‌های اجتماعی صلح است.

پرسشی که در اینجا مطرح می‌شود این است که چرا با وجود نیاز مبرم به همکاری، همگرایی منطقه‌ای در خاورمیانه به نتایج پایدار نرسیده است. بخشی از پاسخ در ساختار ابزارهای همگرایی نهفته است: همگرایی‌های موجود عمدتاً دولت‌محور و بر منافع سیاسی متکی بوده‌اند، در حالی که روابط میان جوامع در سطح مدنی و اجتماعی نادیده گرفته شده است. این غفلت به آن معناست که حتی زمانی که توافقات سیاسی شکل می‌گیرند، پشتوانه اجتماعی کافی برای ماندگاری آنها وجود ندارد.

هم‌زمان با پیچیده‌تر شدن بحران‌های فراملی، ادبیات روابط بین‌الملل نیز از تمرکز انحصاری بر دولت‌ها فاصله گرفته و نقش بازیگران غیردولتی در حکمرانی جهانی و دیپلماسی عمومی را بیش از گذشته مورد توجه قرار داده است. سازمان‌های مردم‌نهاد، بنیادهای خیریه، شبکه‌های بشردوستانه و نهادهای دینی امروزه نه فقط در ارائه خدمات انسانی، بلکه در اعتمادسازی، کاهش تنش‌های اجتماعی، میانجی‌گری محلی و توسعه سرمایه اجتماعی فرامرزی^۳ نیز نقش‌آفرین هستند.

پژوهشی که پیش از این در زمینه «حکمرانی منطقه‌ای خیریه‌ها»^۴ انجام شده، مسیری را گشوده است که در آن، نهادهای مردمی و نیکوکارانه به عنوان مکمل ساختارهای دولتی در همگرایی منطقه‌ای در نظر گرفته می‌شوند. این پژوهش نشان داده است «اتحادیه اسلامی خیریه‌ها و سازمان‌های مردم‌نهاد»^۵ می‌تواند از طریق دیپلماسی نیکوکارانه، موانع همگرایی را کاهش دهد و به صلح منطقه‌ای نزدیک شود (صفاری انارکی و طبینا، ۱۴۰۱: ۹۱-۹۲).

این پژوهش، برخلاف پژوهش پیشین که بر طراحی سازوکار نهادی اتحادیه منطقه‌ای خیریه‌ها تمرکز داشت، در پی پاسخ به یک پرسش بنیادی‌تر است: چه مبانی نظری می‌تواند ظرفیت نهادهای نیکوکار اسلامی را برای ایفای نقش در حکمرانی صلح و دیپلماسی عمومی تبیین کند؟ از این رو، مقاله حاضر نه در مقام ارزیابی تجربی عملکرد یک نهاد موجود، بلکه در مقام توسعه یک چارچوب نظری برای تبیین این ظرفیت نهادی قرار دارد.

این پرسش در شرایطی مطرح می‌شود که جهان اسلام از یکی از گسترده‌ترین سنت‌های نیکوکاری جهانی برخوردار است. نهادهایی همچون وقف، زکات، صدقات و قرض الحسنه طی قرن‌ها بخشی مهم از نظام حمایت اجتماعی جوامع اسلامی را

¹ United Nations Development Programme

² Compound Crisis

³ Transnational Social Capital

⁴ Charitable Regional Governance

⁵ Islamic Union of Charities and Non-Governmental Organizations

شکل داده‌اند. برآوردها نشان می‌دهد حجم منابع مرتبط با نیکوکاری اسلامی در سطح جهانی به صدها میلیارد دلار می‌رسد و نهادهای وقفی و خیریه در بسیاری از کشورهای اسلامی به بازیگران مهم اجتماعی تبدیل شده‌اند. بر اساس گزارش برنامه توسعه ملل متحد (UNDP, 2018)، فقط زکات جهانی سالانه بین ۲۰۰ میلیارد تا ۱ تریلیون دلار تخمین زده می‌شود.

با وجود این، بخش عمده این ظرفیت‌ها در چارچوب‌های ملی تعریف و مصرف می‌شود، در حالی که بسیاری از مسائل جهان اسلام ماهیتی فراملی یافته‌اند. این عدم تناسب میان ساختار مسائل و ساختار نهادهای نیکوکارانه یکی از موانع مهم بهره‌گیری از ظرفیت خیریه‌های اسلامی در حل مسائل فرامرزی است. از سوی دیگر، نهادهای خیریه از ویژگی‌هایی برخوردار هستند که آنها را به بازیگرانی مناسب برای ایفای نقش در حکمرانی صلح تبدیل می‌کنند: مشروعیت اجتماعی و اخلاقی که فراتر از رقابت‌های سیاسی است؛ تمرکز بر حوزه‌های انسانی که حتی در شرایط تنش سیاسی نیز همکاری را ممکن می‌کند؛ و اتکا به شبکه‌های مردمی که ارتباطاتی پایدار میان جوامع ایجاد می‌کنند. این ویژگی‌ها سبب شده‌اند تا مفاهیمی مانند «دیپلماسی بشردوستانه»^۱ و «دیپلماسی نیکوکارانه»^۲ به تدریج در ادبیات روابط بین‌الملل مطرح شوند (Richey & Ponte, 2014).

با وجود این ظرفیت عظیم، بررسی کتاب *مأخذشناسی جامع وقف* که ۶۲۳۹ اثر به زبان‌های فارسی، عربی و اردو را معرفی کرده است، نشان می‌دهد بخش عمده آثار منتشرشده تا سال ۱۳۹۳ بر حوزه‌های فقه، حقوق، اسناد تاریخی و احکام وقف متمرکز بوده‌اند و آثار مرتبط با توسعه، سرمایه اجتماعی، کارآفرینی یا نوآوری اجتماعی سهمی اندک دارند (سجادی جزی، ۱۳۹۴). در مقابل، بررسی‌های کتاب‌سنجی جدید حاکی از تحول تدریجی این ادبیات است؛ به گونه‌ای که الشاطر^۳ و همکاران (2022) در مقاله‌ای با عنوان «مرور کتاب‌سنجی ادبیات پژوهشی وقف»، ۳۱۹ مقاله نمایه‌شده در اسکوپوس^۴ از سال ۱۹۱۴ تا ۲۰۲۰ را بررسی کرده‌اند. آنها نشان می‌دهند مطالعات وقف به تدریج از حوزه‌های سنتی وارد حوزه‌های توسعه‌ای به ویژه چهار خوشه اصلی وقف پول (نقدی)، پاسخ‌گویی اسلامی، تأمین مالی اجتماعی اسلامی و حاکمیت وقف شده‌اند. در پژوهشی جدیدتر که در سال ۲۰۲۵ توسط شوفیاتین^۵ و همکاران (2025) با عنوان «تحلیل مطالعات وقف» انجام شده است، نویسندگان ۶۰۷ مقاله اسکوپوس بین سال‌های ۱۹۱۴ تا ۲۰۲۵ را بررسی کرده‌اند. نتایج آنها نشان می‌دهد از حدود سال ۲۰۱۰، رشد مطالعات وقف بسیار سریع شده است و موضوع‌های پژوهش از مباحث کلاسیک به سمت حکمرانی وقف، نوآوری، توسعه پایدار، سرمایه اجتماعی، کارآفرینی، سرمایه‌گذاری و مالی اسلامی حرکت کرده است. از این رو، می‌توان از شکل‌گیری تدریجی «پارادایم توسعه‌ای وقف» در ادبیات معاصر سخن گفت. این تحول تدریجی در ادبیات پژوهش بیانگر گذار مطالعات وقف از رویکردهای سنتی به سوی رویکردهای بین‌رشته‌ای و حکمرانی‌محور است؛ با این حال، هنوز چارچوب نظری منسجمی برای تبیین نقش شبکه‌های وقف و نیکوکاری در حکمرانی صلح ارائه نشده است. پژوهش حاضر درصدد کمک به برطرف کردن این خلأ نظری است؛ چارچوبی منسجم که پیوند میان وقف، سرمایه اجتماعی فرامرزی و حکمرانی صلح را به صورت نظام‌مند تبیین کند. این مقاله با تلفیق ادبیات حکمرانی شبکه‌ای^۶، سرمایه اجتماعی، دیپلماسی چندمسیره و مطالعات

¹ Humanitarian diplomacy

² charitable diplomacy or philanthropic diplomacy

³ Alshater

⁴ Scopus

⁵ Shofiatin

⁶ Network Governance

وقف، چارچوبی نظری تحت عنوان «حکمرانی صلح‌ساز مبتنی بر نیکوکاری»^۱ ارائه می‌دهد و در ادامه، الگوی «شبکه منطقه‌ای خیریه‌های اسلامی» (RNIC)^۲ را به عنوان تجلی نهادی این نظریه پیشنهاد می‌کند. مقصود از این چارچوب پیشنهادی اثبات تجربی تحقق چنین الگویی در جهان اسلام نیست، بلکه ارائه مدلی مفهومی است که بر پایه تحلیل ادبیات موجود، روابط میان نیکوکاری اسلامی، سرمایه اجتماعی و حکمرانی صلح را تبیین می‌کند. بدیهی است، آزمون تجربی این چارچوب و ارزیابی میزان تحقق آن در بسترهای مختلف موضوع پژوهش‌های آینده خواهد بود.

۲- ادبیات پژوهش

۲-۱ پیشینه مستقیم حکمرانی منطقه‌ای خیریه‌ها و خلأهای آن

پژوهش‌های پیشین در زمینه حکمرانی منطقه‌ای خیریه‌ها نشان داده‌اند این حوزه، با وجود اهمیت آن، هنوز به اندازه کافی در ادبیات علمی مستند نشده و جز چند مقاله و پایان‌نامه محدود، پژوهشی منسجم در آن انجام نشده است. مرور ادبیات این حوزه نشان می‌دهد سه خلأ اساسی همچنان وجود دارند: عمده پژوهش‌های وقف بر کارکردهای اقتصادی و رفاهی تمرکز داشته‌اند؛ مطالعات صلح‌سازی عمدتاً نهادهای وقفی را نادیده گرفته‌اند؛ و تاکنون چارچوب نظری منسجمی ارائه نشده است که رابطه میان نیکوکاری اسلامی، سرمایه اجتماعی فرامرزی و حکمرانی صلح را تبیین کند. مقاله حاضر درصدد پرکردن این خلأ است.

مطالعه‌ای که به طراحی «اتحادیه اسلامی خیریه‌ها و سازمان‌های مردم‌نهاد» اختصاص یافته، مسأله اصلی را این‌گونه صورت‌بندی کرده است: چرا با وجود اشتراکات فرهنگی و دینی در جهان اسلام، هم‌گرایی منطقه‌ای موفق نشده است، و چه مدل نهادی می‌تواند این ناکامی را جبران کند؟ نتیجه‌گیری محوری آن پژوهش این بود که خیریه‌ها و سازمان‌های مردم‌نهاد می‌توانند از طریق دیپلماسی نیکوکارانه، موانع هم‌گرایی را کاهش دهند (صفاری انارکی و طیب‌نیا، ۱۴۰۱: ۹۳).

مقاله حاضر در ادامه این مسیر قرار دارد؛ با این تفاوت که تمرکز آن بر ارائه چارچوب نظری برای توضیح سازوکارهای این تأثیرگذاری است. به عبارت دیگر، اگر پژوهش پیشین نشان داده است «چه» ساختاری می‌تواند مفید باشد، مقاله حاضر در پی توضیح «چرا» و «چگونه» است: از چه طریق، نهادهای نیکوکارانه می‌توانند سرمایه اجتماعی فرامرزی تولید کنند و این سرمایه چگونه به صلح‌سازی کمک می‌کند؟

۲-۲ تحول پارادایم وقف: از رفاه اجتماعی تا حکمرانی اجتماعی

همان‌طور که اشاره شد، مطالعات کلاسیک وقف بیشتر بر ابعاد فقهی، حقوقی و تاریخی این نهاد متمرکز بوده‌اند. در این رویکرد، وقف عمدتاً به عنوان سازوکاری برای تأمین مالی خدمات عمومی، کاهش فقر، حمایت از آموزش و توسعه زیرساخت‌های اجتماعی تحلیل شده است (Çizakça, 2000: 110-125). با این حال، از حدود دو دهه گذشته، رویکردی جدید در ادبیات وقف شکل گرفته است که می‌توان آن را «پارادایم توسعه‌ای وقف»^۳ نامید؛ در این رویکرد، وقف صرفاً ابزار توزیع منابع مالی نیست، بلکه نهادی برای خلق سرمایه اجتماعی، توسعه پایدار و توانمندسازی جوامع محسوب می‌شود.

¹ Peace-building governance based on Charity

² Regional Network of Islamic Charities

³ Vaqf Development Paradigm

مطالعات بانک توسعه اسلامی (IsDB)^۱ نیز نشان می‌دهند ظرفیت وقف می‌تواند در تحقق اهداف توسعه پایدار سازمان ملل (SDGs)^۲ نقشی فراتر از تأمین مالی ایفا کند و به بستری برای مشارکت اجتماعی و بسیج سرمایه‌های مردمی تبدیل شود (Islamic Development Bank [IDB], 2022). هم‌زمان، پژوهشگران حوزه نیکوکاری اسلامی از ظهور مفهوم «تأمین مالی اجتماعی اسلامی»^۳ سخن گفته‌اند که در آن، وقف، زکات، صدقات و سرمایه‌گذاری‌های اثرگذار اجتماعی به عنوان اجزای یک اکوسیستم واحد تحلیل می‌شوند (Islamic Research and Training Institute [IRTI], 2014). با وجود این تحول، بخش اعظم مطالعات همچنان در سطح ملی باقی مانده‌اند و کمتر به ظرفیت‌های فراملی و منطقه‌ای وقف توجه داشته‌اند.

۲-۳ ظهور نیکوکاری راهبردی و دیپلماسی نیکوکارانه

در ادبیات جهانی نیکوکاری نیز طی دو دهه اخیر تغییر پارادایم مشابهی رخ داده است. در گذشته، نیکوکاری عمدتاً به معنای اعطای کمک‌های مالی به افراد نیازمند تلقی می‌شد، اما امروزه پژوهشگران از مفاهیمی مانند نیکوکاری راهبردی^۴، نیکوکاری تحول‌آفرین^۵ و دیپلماسی نیکوکارانه سخن می‌گویند (Jung et al., 2016). در این رویکرد جدید، نهادهای نیکوکارانه صرفاً پیامدهای مسائل اجتماعی را برطرف نمی‌کنند، بلکه در پی اصلاح ساختارهایی هستند که آن مسائل را تولید می‌کنند. مفهوم «دیپلماسی نیکوکارانه» نیز به تدریج وارد ادبیات روابط بین‌الملل شده است؛ بر اساس این رویکرد، سازمان‌های نیکوکار می‌توانند به واسطه اعتبار اجتماعی و ماهیت غیرسیاسی خود، در ایجاد کانال‌های ارتباطی میان جوامع و دولت‌ها نقش‌آفرینی کنند (Richey & Ponte, 2014: 25-48). با این حال، بخش عمده این مطالعات بر تجربه بنیادهای غربی متمرکز بوده‌اند و کمتر به ظرفیت‌های بومی جهان اسلام توجه داشته‌اند.

جدول ۱. مقایسه ویژگی‌های دیپلماسی رسمی و دیپلماسی نیکوکارانه

Table 1. Comparison of the Characteristics of Formal Diplomacy and Philanthropic Diplomacy

ویژگی	دیپلماسی رسمی	دیپلماسی نیکوکارانه
بازیگران اصلی	دولت‌ها و وزارتخانه‌های خارجه	نهادهای وقفی و سازمان‌های غیردولتی
ماهیت فعالیت	سیاسی و مبتنی بر منافع ملی	بشر دوستانه و مبتنی بر ارزش‌های مشترک دینی
سطح اعتمادسازی	بالا اما شکننده	پایدارتر در بلندمدت
حساسیت سیاسی	بسیار بالا	نسبتاً پایین
قابلیت ورود به مناطق بحرانی	محدود	بالا

جدول ۱ با بهره‌گیری از ادبیات «دیپلماسی چندمسیره» و نقش بازیگران غیردولتی در صلح‌سازی و نیز ادبیات «دیپلماسی بشر دوستانه» و «دیپلماسی نیکوکارانه» تدوین شده است. صورت‌بندی و تطبیق ویژگی‌های «دیپلماسی نیکوکارانه» در این جدول با توجه به مبانی نظری این منابع و در راستای چارچوب مفهومی پژوهش حاضر انجام شده است.

¹ Islamic Development Bank

² The Sustainable Development Goals

³ Islamic Social Finance

⁴ Strategic philanthropy

⁵ Transformative Philanthropy

۲-۴ صلح‌سازی، امنیت انسانی و دیپلماسی چندمسیره

یکی از مهم‌ترین تحولات نظری در دهه‌های اخیر گذار از مفهوم سنتی امنیت به مفهوم امنیت انسانی است. در رویکرد جدید، امنیت با رفاه انسانی، عدالت اجتماعی، سلامت و کرامت انسانی پیوند خورده است (UNDP, 2022). صلح نیز دیگر صرفاً به معنای فقدان جنگ نیست. گالتونگ و فیشر^۱ (40-43: 2013) میان صلح منفی و صلح مثبت تمایز قائل شدند: صلح منفی به معنای نبود خشونت مستقیم است، در حالی که صلح مثبت مستلزم وجود ساختارهای عادلانه، اعتماد اجتماعی و همکاری پایدار است. ادبیات جدید صلح‌سازی نشان می‌دهد بسیاری از توافقات سیاسی به دلیل فقدان زیرساخت‌های اجتماعی، پایدار نمی‌مانند (Lederach, 1997: 33-57).

«نظریه دیپلماسی چندمسیره»^۲ یکی از مهم‌ترین چارچوب‌های نظری برای فهم نقش بازیگران غیردولتی در روابط بین‌الملل است. بر اساس این نظریه، صلح پایدار محصول تعامل چند مسیر مختلف است که شامل دولت‌ها، بخش خصوصی، جامعه مدنی، رسانه‌ها، دانشگاه‌ها، رهبران دینی و نهادهای بشردوستانه می‌شود (Diamond & McDonald, 1996: 9-25). مطالعات مرتبط با شبکه‌های صلح‌ساز در خاورمیانه نیز نشان داده‌اند همکاری میان سازمان‌های مردم‌نهاد در بسیاری از موارد توانسته شکاف‌هایی را پر کند که دیپلماسی رسمی از انجام آن ناتوان بوده است (Alliance for Middle East Peace, 2023). این ظرفیت در جهان اسلام نیز، با وجود اختلافات مذهبی، وجود دارد. در میان مذاهب اسلامی، درباره اصل امکان و مطلوبیت همکاری، هم‌زیستی، تقارب و حفظ مصالح مشترک مسلمانان، منابع معتبر و مواضع رسمی متعددی وجود دارند؛ این اشتراک هنجاری می‌تواند مبنای نظری دیپلماسی نیکوکارانه قرار گیرد. برای نمونه، در سال ۲۰۰۵، در «پیام عمان»^۳ (2005) حدود ۲۰۰ عالم اسلامی از ۵۰ کشور و از طیف‌های مختلف مذهبی، از جمله علمای الازهر، نمایندگان مراجع شیعه نجف و ایران، مراجع زیدی یمن، مفتی اعظم عمان و مفتیان ارشد کشورهای مختلف، گرد هم آمدند و بر شناسایی اعتبار مذاهب مختلف اسلامی و منع تکفیر مسلمانان تأکید کردند. مهم‌تر اینکه، در قطعنامه شماره ۱۵۲ مجمع فقه اسلامی بین‌المللی^۴ (IIFA, 2006) در سال ۲۰۰۶ که در پی بررسی اصول پیام عمان صادر شد، بر مفهوم امت واحده، احترام به مذاهب مختلف، تقویت برادری اسلامی و پرهیز از اختلافات تفرقه‌زا تأکید شده است.

در همین راستا، دفتر آیت‌الله سیستانی^۵ (2007) در بیانیه رسمی خود درباره وحدت اسلامی و نفی فتنه طائفه‌ای، با تأکید بر مشترکات مسلمانان، این مشترکات را «اساس» وحدت اسلامی دانسته و بر تقویت محبت و مودت، هم‌زیستی مسالمت‌آمیز مبتنی بر احترام متقابل و تلاش برای تقریب میان مسلمانان تأکید کرده است. در سوی دیگر، دارالافتای مصر^۶ (2013) نیز در فتوایی رسمی، شیعیان دوازده‌امامی و زیدی را بخشی از امت اسلامی دانسته و تصریح کرده است اختلافات میان شیعه و سنی نباید به تفرقه و گسست وحدت مسلمانان منجر شود و امکان همکاری میان آنان وجود دارد.

این شواهد نشان می‌دهد فرض وجود یک «حداقل هنجاری مشترک» برای همکاری میان مذاهب اسلامی صرفاً یک استنتاج انتزاعی از متون دینی نیست، بلکه در مواضع رسمی شماری از مهم‌ترین نهادها و عالمان معاصر جهان اسلام نیز بازتاب یافته است. البته، این اشتراک هنجاری را نباید با تحقق عملی وحدت یا فقدان منازعه میان جوامع مسلمان یکسان

¹ Galtung & Fischer

² Multitrack Diplomacy Theory

³ Amman Message

⁴ International Islamic Fiqh Academy

⁵ Al-Sistani

⁶ Egypt's Dar Al-Ifta

دانست، بلکه اهمیت آن برای پژوهش حاضر در این است که می‌تواند مبنای معنایی و هنجاری لازم برای طراحی سازوکارهای همکاری فرامذهبی را فراهم آورد.

۲-۵ سرمایه اجتماعی فرامرزی و حکمرانی شبکه‌ای

سرمایه اجتماعی به عنوان مجموعه‌ای از اعتماد، هنجارها و شبکه‌های ارتباطی که همکاری میان افراد را تسهیل می‌کند، از دهه ۱۹۹۰ به واسطه رابرت پاتنم^۱ و همکاران (1993: 167) ابتدا در کتاب *کارسازکردن دموکراسی*^۲ و سپس، در مقاله مشهور او، «بولینگ یک نفره»^۳ (1995)، در مرکز توجه علوم اجتماعی قرار گرفت. مطالعات جدید این مفهوم را از سطح ملی فراتر برده و به سطح منطقه‌ای و جهانی گسترش داده‌اند (Aldrich et al., 2018).

بر اساس این رویکرد، هرچه تعاملات اجتماعی میان جوامع بیشتر باشد، ظرفیت همکاری و تاب‌آوری در برابر بحران نیز بیشتر خواهد بود. هم‌زمان، نظریه حکمرانی شبکه‌ای نشان می‌دهد مسائل پیچیده امروز دیگر از طریق ساختارهای سلسله‌مراتبی قابل حل نیستند و نیازمند شبکه‌هایی از بازیگران متنوع هستند (Sørensen & Torfing, 2007: 9-11). از این دیدگاه، نهادهای وقفی و خیریه می‌توانند به عنوان «گره‌های اجتماعی»^۴ در یک شبکه منطقه‌ای عمل کنند.

شواهد عملی سال‌های اخیر نشان می‌دهد حکمرانی شبکه‌ای از طریق پیوند میان نهادهای فقهی اسلامی، نیکوکاری اسلامی و سازمان‌های بین‌المللی صرفاً یک امکان نظری نیست. در فوریه ۲۰۲۵، مجمع فقه اسلامی بین‌المللی و سازمان بین‌المللی مهاجرت (IOM)^۵ تفاهمنامه‌ای برای تقویت همکاری در حوزه زکات و تأمین مالی اسلامی با هدف حمایت از مهاجران و آوارگان امضا کردند. این تفاهمنامه استفاده از زکات، صدقات و اوقاف را برای تأمین مالی پایدار اقدامات بشردوستانه پیش‌بینی می‌کند (IIFA, 2025). در ژوئن ۲۰۲۶ نیز، مجمع فقه اسلامی بین‌المللی و آژانس امدادسانی و کارایی سازمان ملل برای آوارگان فلسطینی (UNRWA)^۶ توافقی برای تقویت برنامه‌های زکات و نیکوکاری اسلامی به امضا رساندند (IIFA, 2026). همچنین، برنامه توسعه ملل متحد و مجمع فقه اسلامی بین‌المللی در سال ۲۰۲۶ چارچوبی برای همکاری در توسعه فراگیر، همبستگی انسانی و راه‌حل‌های پایدار توسعه‌ای ایجاد کردند (UNDP, 2026). این نمونه‌ها نشان می‌دهند ظرفیت تبدیل نیکوکاری اسلامی به همکاری فرامرزی و بشردوستانه، دست‌کم در سطح نهادی، در حال شکل‌گیری است.

۲-۶ مبانی نظری

نظریه پیشنهادی بر تلفیق چهار سنت نظری استوار است که هر یک بخشی از سازوکار مدنظر را توضیح می‌دهند. «نظریه حکمرانی شبکه‌ای»^۷ بر این اصل استوار است که حل مسائل پیچیده مستلزم همکاری میان بازیگران متعدد است و دولت به‌تنهایی قادر به هدیریت تمام ابعاد مسئله عمومی نیست (Klijn & Koppenjan, 2016: 10-12). از این دیدگاه، نهادهای وقفی و خیریه بخشی از شبکه حکمرانی محسوب می‌شوند. این نظریه نشان می‌دهد اعتماد و شبکه‌های ارتباطی

¹ Robert Putnam

² *Making democracy work*

³ *Bowling alone*

⁴ *Social Hubs*

⁵ International Organization for Migration

⁶ United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East

⁷ Network Governance Theory

می‌توانند در سطح فراملی شکل گیرند. بر اساس «نظریه سرمایه اجتماعی»^۱، شبکه‌های ارتباطی مبتنی بر اعتماد می‌توانند فراتر از مرزهای جغرافیایی و سیاسی گسترش یابند و زمینه همکاری و کنش جمعی را فراهم کنند (Aldrich et al., 2018). و در خاورمیانه، بازسازی این سرمایه که در اثر جنگ‌ها فرسوده شده، پیش شرط صلح پایدار است. «نظریه دیپلماسی چندمسیره» نیز چارچوبی ارائه می‌دهد که در آن، خیریه‌ها و نهادهای وقفی می‌توانند بخشی از مسیر جامعه مدنی و نهادهای فرهنگی—دینی باشند (Diamond & McDonald, 1996: 9–25).

مبنای چهارم «الهیات اجتماعی اسلام» است. برخلاف بسیاری از نظریه‌های غربی که بر قرارداد اجتماعی یا عقلانیت ابزاری استوار هستند، الگوی پیشنهادی این پژوهش بر بنیان الهیاتی نیز تکیه دارد. در اندیشه اسلامی، روابط اجتماعی واجد بُعد اخلاقی و ایمانی هستند. مفاهیمی همچون تعاون؛ «تَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى» (مائده/۲)، اخوت؛ «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ» (حجرات/۱۰)، اصلاح ذات‌البین؛ «وَأَصْلَحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ» (انفال/۱)، احسان؛ «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَى» (نحل/۹۰) و انفاق؛ «كُن تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ» (آل عمران/۹۲)، همگی بر مسئولیت اجتماعی فراتر از منافع فردی دلالت دارند. در سنت اسلامی، وقف نه صرفاً انتقال دارایی، بلکه نهادسازی اجتماعی برای تولید خیر عمومی است؛ ظرفیتی که می‌تواند به سطح فراملی گسترش یابد و تجربه تاریخی جهان اسلام مؤید این ظرفیت است.

تأسیس هزاران مدرسه علمیه، راه اندازی مجتمع‌های بزرگ علمی و آموزشی مانند ربع رشیدی، احداث صدها کتابخانه، رصدخانه و مراکز پژوهشی، ساخت هزاران بیمارستان، آب‌انبار، کاروانسرا، پل، جاده، بازار و همچنین مراکز عبادی و معنوی مانند مسجدالحرام، حرم‌های اهل بیت علیهم‌السلام، مساجد، حسینیه‌ها، تکایا و مقابر امامزادگان و... توسط خیرین و واقفان، بی‌شک نقشی بی‌بدیل در شکل‌گیری و رشد تمدن اسلامی در قرن‌های گذشته داشته است (طیبنیا و همکاران، ۱۳۹۹: ۸). البته، وجود منابع هنجاری دینی را نباید با تحقق خودکار ارزش‌های دینی در رفتار جوامع یکسان دانست. همان‌گونه که وجود اصول حقوقی و اخلاقی در یک نظام اجتماعی لزوماً مانع نقض آنها نمی‌شود، آموزه‌های دینی نیز به‌خودی‌خود تضمین‌کننده صلح و همکاری نیستند. از این رو، استدلال پژوهش حاضر ناظر به «ظرفیت هنجاری» الهیات اجتماعی اسلام است، نه ادعای تحقق بالفعل یا همیشگی این ظرفیت در جوامع مسلمان. در این چارچوب، مفاهیمی همچون تعاون، اخوت، اصلاح ذات‌البین، احسان و انفاق را می‌توان مجموعه‌ای از منابع هنجاری مشترک دانست که در صورت نهادینه‌شدن در قالب شبکه‌های اجتماعی و نیکوکارانه، ظرفیت ایجاد ارتباط، اعتماد و همکاری میان جوامع مسلمان را فراهم می‌کنند. بنابراین، مسأله اصلی پژوهش نه اثبات صلح‌آمیزبودن جوامع دینی، بلکه تبیین سازوکاری است که از طریق آن می‌توان بخشی از ظرفیت هنجاری مشترک اسلام را به همکاری نهادی و دیپلماسی نیکوکارانه تبدیل کرد.

۳- روش پژوهش

پژوهش حاضر از نظر هدف، توسعه‌ای و نظریه‌پردازانه و از نظر روش، توصیفی-تحلیلی است. راهبرد اصلی پژوهش تحلیل نظری^۲ است. بر اساس این رویکرد، نظریه‌پردازی نه از طریق آزمون تجربی فرضیه‌ها، بلکه از رهگذر یکپارچه‌سازی مفهومی و تلفیق نظام‌مند نظریه‌ها، مفاهیم و یافته‌های موجود صورت می‌گیرد و در نتیجه، فهمی جدید، چارچوبی منسجم‌تر یا مدلی

¹ Social Capital Theory

² Theory Synthesis

مفهومی برای تبیین یک پدیده ارائه می‌شود (Jaakkola, 2020: 18-26). ویوتن^۱ (1989: 490-495) توضیح می‌دهد خروجی نظریه‌پردازی لزوماً اثبات تجربی نیست، بلکه ارائه روابط منطقی میان مفاهیم نیز یک نوع نظریه‌پردازی محسوب می‌شود. از این دیدگاه، سنتز نظری روشی مناسب برای مواجهه با موضوع‌های پیچیده و میان‌رشته‌ای است که ادبیات آنها در حوزه‌های دانشی مختلف پراکنده است و هنوز فاقد یک چارچوب تبیینی منسجم هستند.

بر همین اساس، این پژوهش درصدد آزمون تجربی میزان تحقق دیپلماسی نیکوکارانه در جهان اسلام نیست، بلکه هدف آن بازسازی مفهومی و توسعه یک چارچوب نظری اولیه برای تبیین ظرفیت نهادهای وقف و نیکوکاری در حکمرانی صلح است. بنابراین، خروجی پژوهش ارائه یک مدل مفهومی پیشنهادی است که می‌تواند مبنای مطالعات تجربی و ارزیابی‌های میدانی در پژوهش‌های آینده قرار گیرد. در چارچوب این راهبرد، چهار حوزه دانشی شامل مطالعات وقف و نیکوکاری اسلامی، حکمرانی شبکه‌ای، سرمایه اجتماعی فرامرزی و ادبیات صلح‌سازی تحلیل و از نظر مفهومی تلفیق شدند تا روابط نظری میان آنها بازسازی شود.

داده‌های پژوهش از منابع کتابخانه‌ای، مقاله‌های علمی، گزارش‌های بین‌المللی و اسناد مرتبط با نهادهای وقفی و خیریه گردآوری شد. در مرحله تحلیل، ابتدا مفاهیم و گزاره‌های کلیدی هر حوزه استخراج و کدگذاری شدند؛ سپس روابط مفهومی میان آنها از طریق تحلیل تطبیقی و استنتاج نظری بازسازی شد و در نهایت، بر اساس چارچوب حاصل، الگوی مفهومی «شبکه منطقه‌ای خیریه‌های اسلامی» به عنوان تجلی نهادی نظریه پیشنهادی طراحی و تبیین شد. بر این اساس، معیار ارزیابی پژوهش حاضر انسجام منطقی، کفایت نظری و قدرت تبیین چارچوب پیشنهادی است، نه آزمون تجربی روابط علی میان متغیرها که به پژوهش‌های آتی واگذار می‌شود.

۴- نظریه حکمرانی صلح‌ساز مبتنی بر نیکوکاری

یکی از ویژگی‌های مشترک نظریه‌های نوین حکمرانی عبور از نگاه دولت‌محور به سوی الگوهای شبکه‌ای و چندبازیگری است. در این رویکرد، مسائل پیچیده اجتماعی و منطقه‌ای از طریق تعامل میان دولت‌ها، بازار، جامعه مدنی و نهادهای فرهنگی مدیریت می‌شوند (Sørensen & Torfing, 2007: 9-14). با وجود این تحول نظری، ادبیات وقف و نیکوکاری هنوز عمدتاً در پارادایم رفاه اجتماعی باقی مانده است. پژوهش حاضر بر این فرض استوار است که نهادهای وقفی و خیریه می‌توانند یکی از بازیگران حکمرانی صلح در مناطق دارای عدم اطمینان باشند.

۴-۱ گزاره‌های نظری

نظریه «حکمرانی صلح‌ساز مبتنی بر نیکوکاری» بر چهار گزاره استوار است:

نخست، نیکوکاری اسلامی یک نهاد اجتماعی تولیدکننده اعتماد است که موجب می‌شود افراد و گروه‌ها در چارچوب خیر عمومی به یکدیگر متصل شوند و شبکه‌هایی از همکاری شکل گیرند. دوم، این اعتماد اجتماعی قابل تعمیم به سطح فرامرزی است؛ همکاری میان نهادهای نیکوکار در کشورهای مختلف می‌تواند نوعی اعتماد نهادی فراملی ایجاد کند. سوم، اعتماد فرامرزی به سرمایه اجتماعی منطقه‌ای تبدیل می‌شود؛ زمانی که تعاملات خیریه از سطح پروژه‌های مقطعی فراتر رود، شبکه‌ای

¹ Whetten

از روابط پایدار میان جوامع شکل می‌گیرد. چهارم، سرمایه اجتماعی منطقه‌ای یکی از زیرساخت‌های حکمرانی صلح است؛ صلح پایدار زمانی شکل می‌گیرد که شبکه‌های اعتماد و همکاری در کنار توافقات سیاسی وجود داشته باشند. هرچه میزان ارتباطات اجتماعی میان جوامع بیشتر باشد، هزینه اجتماعی درگیری نیز بالاتر می‌رود و نوعی بازدارندگی نرم ایجاد می‌شود. بر اساس این گزاره‌ها، زنجیره علی مدل مفهومی پژوهش به صورت زیر است:

وقف و نیکوکاری اسلامی ← دیپلماسی نیکوکارانه ← اعتماد فرامرزی ← سرمایه اجتماعی منطقه‌ای ← حکمرانی صلح

۲-۴ از نظریه تا نهاد: طراحی شبکه منطقه‌ای خیریه‌های اسلامی

اگرچه نظریه حکمرانی صلح ساز مبتنی بر نیکوکاری نشان می‌دهد نهادهای خیریه قادر به تولید سرمایه اجتماعی فرامرزی هستند، تحقق این ظرفیت نیازمند سازوکارهای نهادی است. تجربه همکاری‌های بشردوستانه در جهان اسلام نشان می‌دهد فعالیت‌های پراکنده و پروژه‌محور، با وجود آثار مثبت کوتاه‌مدت، به‌ندرت به همکاری‌های پایدار منجر می‌شوند. مطالعات حکمرانی شبکه‌ای نیز تأکید می‌کنند پایداری همکاری‌ها مستلزم وجود نهادهای واسطه، قواعد مشترک و سازوکارهای هماهنگی است (Sørensen & Torfing, 2007: 9-14). از این دیدگاه، شبکه منطقه‌ای خیریه‌های اسلامی نه صرفاً یک اتحادیه صنفی، بلکه نوعی نهاد میانجی در حکمرانی منطقه‌ای تلقی می‌شود که وظیفه آن تبدیل ظرفیت‌های پراکنده نیکوکاری به کنش جمعی سازمان‌یافته است.

۳-۴ کشورهای هسته اولیه شبکه

بررسی ظرفیت‌های نهادی جهان اسلام نشان می‌دهد برای شکل‌دهی هسته اولیه شبکه، باید کشورهایی انتخاب شوند که از یک سو، از قدرت و اعتبار نهادی کافی در حوزه وقف و نیکوکاری برخوردار باشند، و از سوی دیگر، امکان آغاز همکاری واقع‌بینانه و اعتمادساز میان آنها وجود داشته باشد. بر این اساس و با هدف جلوگیری از پیچیدگی‌های اولیه، هسته اولیه شبکه به پنج کشور محدود شده است تا پس از تثبیت ساختار و ایجاد سازوکارهای هماهنگی، سایر کشورها به تدریج به آن ملحق شوند. کشورهای ایران، ترکیه، عربستان سعودی، مالزی و قطر به عنوان هسته اولیه شبکه انتخاب شده‌اند. دلایل انتخاب هر کشور به شرح زیر است:

«ایران» با بیش از دویست هزار موقوفه ثبت‌شده و دو میلیون رقبه با ارزش بیشتر از اموال وقفی، از نظر حجم و تنوع موقوفات یکی از کشورهای پیشرو در جهان اسلام به شمار می‌رود (سازمان اوقاف و امور خیریه جمهوری اسلامی ایران، ۱۴۰۰). وجود ساختار حقوقی نسبتاً پیشرفته وقف و تجربه طولانی‌مدت نزدیک به ۳۰۰ هزار نهاد خیریه‌ای (طیبنیا و ربانی اصفهانی، ۱۳۹۷: ۶۵)، پتانسیلی قابل ملاحظه برای نقش‌آفرینی فرامرزی ایجاد کرده است. نهادهایی مانند آستان قدس رضوی و کمیته امداد امام خمینی (ره) ظرفیت حضور جدی در عرصه بین‌المللی را دارند.

«ترکیه» از طریق نهادهایی مانند TİKA و بنیاد دیانت^۱، یکی از تجربه‌های بزرگ کمک‌رسانی توسعه‌ای و بشردوستانه فرامرزی را در میان کشورهای اسلامی دارد. حجم زیاد کمک‌های توسعه‌ای و چارچوب ایدئولوژیک توسعه‌محور آن، ترکیه را به بازیگری مؤثر در سطح منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای تبدیل کرده است (Çizakça, 2000).

¹ Türkiye Diyanet Foundation

«عربستان سعودی» به دلیل جایگاه دینی ویژه (حرمین شریفین) و حجم گسترده فعالیت‌های وقفی و خیریه‌ای، از اعتبار زیادی در میان کشورهای اسلامی برخوردار است. اصلاحات اخیر در چارچوب چشم‌انداز ۲۰۳۰ نیز زمینه‌ای برای بازتعریف نقش خیریه‌های سعودی در قالب توسعه‌محور فراهم آورده است (المركز الوطني لتنمية القطاع غير الربحي، ۲۰۲۳).

«مالزی» دارای یکی از پیشرفته‌ترین و شفاف‌ترین نظام‌های وقف در جهان اسلام است. نهادهای وقفی این کشور با بهره‌گیری از ابزارهای مالی اسلامی مدرن، الگویی موفق از مدیریت حرفه‌ای و کارآمد وقف ارائه می‌دهند که می‌تواند به تقویت بُعد نهادی شبکه کمک شایانی کند (IRTI, 2014).

«قطر» نیز از طریق خیریه قطر^۱ و سایر نهادهای بشردوستانه، به یکی از بازیگران مهم کمک‌های انسانی در جهان اسلام تبدیل شده است. نقش این کشور در میانجی‌گری‌های منطقه‌ای نیز می‌تواند به افزایش مشروعیت شبکه کمک کند (Qatar Foundation, 2023).

این ترکیب پنج‌کشوری، ضمن حفظ تعادل جغرافیایی (آسیای جنوب شرقی و خاورمیانه)، از نظر قدرت نهادی و امکان آغاز همکاری واقع‌بینانه مناسب ارزیابی می‌شود. کشورهای کویت، امارات متحده عربی، مصر و پاکستان نیز ظرفیت‌های بالفعل زیادی در عرصه نیکوکاری بین‌المللی دارند که پس از شکل‌گیری اولیه شبکه و ایجاد سازوکارهای هماهنگی، به همراه سایر کشورها، به تدریج و بر اساس معیارهای مشخص به عضویت آن درخواست خواهند آمد.

۴-۴ الگوی طراحی شده: معماری شبکه منطقه‌ای خیریه‌های اسلامی

الگوی پیشنهادی از سه لایه ساختاری تشکیل می‌شود:

لایه اول: هسته هماهنگ‌کننده: شامل نمایندگان پنج کشور یادشده در قالب یک شورای هماهنگی غیررسمی و ذیل سازمان همکاری اسلامی (OIC)^۲ که فاقد ساختار بوروکراتیک سنگین است. این شورا به صورت دوره‌ای نشست برگزار می‌کند، اولویت‌های مشترک را تعیین و منابع را بسیج می‌کند.

لایه دوم: شبکه مجریان: شامل خیریه‌های فعال در مناطق بحرانی که از طریق توافق‌نامه‌های همکاری با هسته مرکزی مرتبط هستند. این نهادها استقلال عملیاتی خود را حفظ می‌کنند، اما در چارچوب اهداف مشترک شبکه فعالیت می‌کنند.

لایه سوم: شبکه حامیان: شامل اندیشکده‌ها، دانشگاه‌ها، رسانه‌ها و نهادهای دینی که از مشروعیت فکری و ارتباطاتی شبکه حمایت می‌کنند. ال‌زهر، مجمع جهانی اهل بیت علیهم‌السلام، دانشگاه‌های اسلامی و بین‌المللی و رسانه‌های بشردوستانه در این لایه جای می‌گیرند.

۴-۵ مأموریت شبکه

بر اساس تحلیل ظرفیت‌های موجود و خلأهای فعلی، چهار حوزه اولویت‌دار برای شبکه پیشنهاد می‌شوند:

اول، امنیت انسانی در مناطق بحران: ارائه کمک‌های بشردوستانه با هماهنگی چندجانبه به مناطقی که دولت‌ها به دلیل تعارض سیاسی قادر به همکاری مستقیم نیستند. تجربه یمن نشان می‌دهد خیریه‌های چندملیتی می‌توانند در مناطقی که دیپلماسی رسمی شکست خورده است، کارکردی مؤثر داشته باشند.

¹ Qatar Charity

² Organization Islamic Conference

دوم، پروژه‌های آموزشی فرامرزی: تأسیس مدارس، مراکز آموزشی و برنامه‌های بورسیه با هدف ایجاد پیوندهای انسانی پایدار میان ملت‌های منطقه. این پروژه‌ها اثر بلندمدت‌تر از کمک‌های اضطراری دارند و شبکه‌های اجتماعی فرامرزی پایداری ایجاد می‌کنند.

سوم، میانجی‌گری غیررسمی در منازعات: استفاده از اعتبار و پیوندهای خیریه‌ها برای ایجاد کانال‌های ارتباطی میان طرف‌های درگیر در منازعات. قطر این مدل را در موارد متعدد موفقیت‌آمیز اجرا کرده است.

چهارم، گفت‌وگوهای مشترک علیه افراط‌گرایی: ارائه روایت اسلامی بدیل که هم از لحاظ دینی مستند باشد و هم از جذابیت اجتماعی برخوردار. این حوزه نقطه اشتراک همه شش کشور است و می‌تواند کمترین اصطکاک را در مسیر همکاری داشته باشد.

۴-۶ راهکارهای مواجهه با موانع شکل‌گیری شبکه

طراحی این شبکه احتمالاً با موانع جدی مواجه است. نخست، تعارضات سیاسی موجود میان برخی از کشورهای هسته از جمله تنش‌های ایران-عربستان و بحران روابط قطر با برخی از کشورهای عربی پس از ۲۰۱۷ می‌تواند همکاری خیریه‌ای را تحت تأثیر قرار دهد. دوم، خطر ایزاری شدن خیریه‌ها توسط دولت‌ها اعتبار بشردوستانه آنها را تهدید می‌کند. سوم، تفاوت‌های ایدئولوژیک میان خیریه‌های وابسته به جریان‌های فکری مختلف (سلفی، اخوانی، شیعی) می‌تواند هم‌گرایی را دشوار کند (صفاری انارکی و طیب‌نیا، ۱۴۰۱: ۱۰۸). شبکه برای موفقیت نیازمند هویت مشترک است، اما هویت مشترک فرقه‌ای مانع تعامل با طیفی گسترده از نیازمندان می‌شود. به نظر می‌رسد شرایط ایجادشده بعد از جنگ میان ایران و آمریکا در سال ۲۰۲۶ کشورهای خلیج فارس و برخی دیگر از کشورهای اسلامی را برای رسیدن به یک چارچوب همکاری بلندمدت با ایران و پیشگیری از جنگ‌های مشابه ترغیب کرده است.

در ادامه، راهکارهایی برای غلبه بر این موانع پیشنهاد می‌شوند:

۱. نخستین و بنیادی‌ترین اقدام ایجاد استقلال عملکردی^۱ میان لایه حاکمیتی و لایه اجرایی شبکه است. در این ساختار، هیئت اجرایی از دستورالعمل‌های دولت‌های عضو مستقل است و صرفاً در برابر منشور شبکه پاسخ‌گو خواهد بود. بر اساس دیدگاه بارنت و فاینمور^۲ (2004: 29-44)، سازمان‌های بین‌المللی و نهادهای بوروکراتیک برای حفظ مشروعیت و اثربخشی خود نیازمند درجه‌ای از استقلال نهادی هستند؛ زیرا وابستگی بیش از حد به دولت‌ها ممکن است موجب انحراف از مأموریت اصلی و کاهش کارآمدی آنها شود. سالامون^۳ (1995: 33-42) نیز که از مهم‌ترین نظریه‌پردازان بخش غیرانتفاعی است، در بحث روابط دولت و سازمان‌های غیرانتفاعی، نشان می‌دهد اگرچه همکاری دولت و جامعه مدنی ضروری است، وابستگی بیش از حد ممکن است استقلال مأموریتی سازمان‌ها را تضعیف کند. از این رو، اثربخشی سازمان‌های غیرانتفاعی در گرو حفظ تعادل میان همکاری با دولت و استقلال نهادی است. تجربه سازمان‌هایی مانند کمیته بین‌المللی صلیب سرخ (ICRC)^۴ نشان می‌دهد استقلال ساختاری شرط دسترسی به همه طرف‌های درگیر و حفظ مشروعیت بین‌المللی است (Forsythe, 2005: 43-49).

¹ Functional Autonomy

² Barnett & Finnemore

³ Salamon

⁴ International Committee of the Red Cross

۲. یکی از مهم‌ترین موانع هم‌گرایی میان کشورهای اسلامی تفاوت در قرائت‌های مذهبی، فقهی و سیاسی است که گاه به شکل‌گیری شکاف‌های هویتی و رقابت‌های ژئوپلیتیکی منجر می‌شود. این تفاوت‌ها اگرچه بخشی از واقعیت تاریخی و اجتماعی جهان اسلام هستند، نباید به مانعی برای همکاری در حوزه‌های بشردوستانه و صلح‌ساز تبدیل شوند. راهکار پیشنهادی این پژوهش تکیه بر رویکرد «مقاصد شریعت» و به ویژه اصل «حفظ کرامت انسانی» به عنوان یک مبنای مشترک اخلاقی و تمدنی است. در رویکرد مقاصدی، تأکید از اختلافات فقهی و جزئیات مکتبی به سوی اهداف کلان شریعت همچون کرامت انسان، عدالت، رحمت، امنیت، حفظ جان و تأمین مصالح عمومی معطوف می‌شود؛ اهدافی که مورد پذیرش طیفی گسترده از مکاتب اسلامی هستند (Auda, 2008: 45-252).

مزیت این چارچوب آن است که بدون نفی تنوع‌های فقهی و کلامی، بستری برای شکل‌گیری یک زبان مشترک اخلاقی فراهم می‌آورد که می‌تواند مبنای همکاری میان دولت‌ها، نهادهای دینی و سازمان‌های خیریه در جهان اسلام قرار گیرد. از این دیدگاه، محور فعالیت شبکه منطقه‌ای خیریه‌های اسلامی نه دفاع از یک قرائت خاص مذهبی، بلکه تحقق ارزش‌هایی مشترک خواهد بود که ریشه در مقاصد عالی شریعت دارند. چنین رویکردی امکان مشارکت هم‌زمان بازیگران سنی و شیعی را فراهم و زمینه کاهش بی‌اعتمادی‌های فرقه‌ای را تقویت می‌کند. افزون بر این، تمرکز بر کرامت انسانی و مصالح عمومی موجب می‌شود فعالیت‌های بشردوستانه از منازعات سیاسی و ایدئولوژیک فاصله بگیرند و مشروعیت بیشتری در سطح منطقه‌ای و بین‌المللی کسب کنند.

۳. در شرایط بی‌اعتمادی ساختاری میان کشورها، تلاش برای آغاز همکاری از طریق توافق‌های گسترده سیاسی و چندجانبه معمولاً با ریسک زیاد شکست مواجه است. این امر ناشی از سطح بالای عدم قطعیت، نبود تضمین‌های اجرایی و نگرانی بازیگران از رفتار فرصت‌طلبانه طرف‌های مقابل است. بر اساس نظریه‌های معاصر همکاری بین‌المللی، مسیرهای تدریجی و کم‌ریسک کارآمدتر و پایدارتر از توافق‌های جامع اولیه هستند و از این رو، همکاری مؤثر معمولاً از حوزه‌های غیرحساس و فنی مانند امدادرسانی بشردوستانه، مدیریت بلایای طبیعی، آموزش و بهداشت عمومی آغاز می‌شود؛ حوزه‌هایی که در آنها منافع مشترک به وضوح قابل شناسایی هستند و سطح ایدئولوژیک یا ژئوپلیتیکی تعارض کمتر است. این نوع پروژه‌ها بستری مناسب برای تعاملات مکرر میان بازیگران فراهم می‌آورند و امکان آزمون عملی تعهدات طرفین را در محیطی کم‌هزینه و قابل بازگشت ایجاد می‌کنند. هرچه تعاملات بیشتر شود، اعتماد افزایش می‌یابد؛ زیرا بازیگران از طریق تجربه همکاری‌های موفق کوچک، به تدریج انتظارات مثبت نسبت به رفتار آینده طرف مقابل پیدا می‌کنند که به افزایش اعتماد منجر خواهد شد؛ اعتمادی که نه بر اساس هنجارهای انتزاعی، بلکه بر پایه تجربه همکاری واقعی شکل می‌گیرد. در نهایت، انباشت این تجربیات موفق زمینه انتقال همکاری از حوزه‌های فنی به حوزه‌های حساس‌تر سیاسی و امنیتی را فراهم می‌کند (Faude & Parizek, 2021: 114-118).

برای افزایش تاب‌آوری نهادی شبکه منطقه‌ای خیریه‌های اسلامی در برابر فشارهای سیاسی دولت‌های عضو، طراحی یک وضعیت حقوقی ترکیبی در قالب سازمان بین‌المللی غیردولتی (INGO)^۱ با پیوند رسمی به نهادهای بین‌الدولی مانند سازمان همکاری اسلامی (OIC) و بانک توسعه اسلامی (IsDB) می‌تواند یک راهبرد مؤثر باشد. در ادبیات حقوق بین‌الملل، سازمان‌های مردم‌نهاد، اگرچه دارای شخصیت حقوقی کامل بین‌الدول نیستند، می‌توانند در چارچوب رژیم‌های بین‌المللی به

¹ International Non-Governmental Organization

سطحی از مشروعیت عملیاتی و مصونیت عملکردی دست یابند (Charnovitz, 2006: 352-357). در این چارچوب، اتصال ساختاری به سازمان‌های بین‌الدولی منطقه‌ای مانند سازمان همکاری اسلامی (OIC) می‌تواند نوعی «مصونیت عملکردی محدود»^۱ ایجاد کند تا از مداخلات مستقیم دولت‌های عضو در فعالیت‌های عملیاتی جلوگیری کند و مانع از انحلال یک‌جانبه یا مصادره‌داری‌ها در سطح سیاسی شود. این وضعیت نه به معنای مصونیت کامل حقوقی دولت‌ها، بلکه به معنای ایجاد سپر نهادی مبتنی بر قواعد سازمانی و توافق‌های چندجانبه است (Abbott & Snidal, 1998: 23-28). از دیدگاه حکمرانی شبکه‌ای نیز، چنین ساختاری امکان پیوند میان منابع مالی چندجانبه (از جمله بانک توسعه اسلامی) و سازوکارهای بشردوستانه را فراهم می‌کند و ظرفیت سازمان را برای انعقاد توافق‌نامه‌های عملیاتی، مشارکت در پروژه‌های توسعه‌ای و دریافت کمک‌های بین‌المللی افزایش می‌دهد. در ادبیات «حکمرانی شبکه‌ای»، این نوع ساختارهای حکمرانی ترکیبی^۲ به عنوان ابزار کاهش آسیب‌پذیری سازمان‌های غیردولتی در برابر فشارهای سیاسی دولت‌ها شناخته می‌شوند (Slaughter, 2004: 52-58).

۴. به جای تکیه بر ناظران غربی یا نهادهای وابسته به آنها، شبکه باید از ترکیب نهادی اسلامی با استانداردهای فنی مستقل استفاده کند. در سطح حکمرانی کلان^۳، نقش نهاد ناظر می‌تواند به صورت مشترک میان سازمان همکاری اسلامی (OIC) و بانک توسعه اسلامی (IsDB) تعریف شود. این دو نهاد به دلیل ماهیت بین‌دولتی، برخورداری از مقبولیت میان اعضای اصلی شبکه و تجربه در مدیریت پروژه‌های توسعه‌ای و بشردوستانه، ظرفیت لازم برای ایجاد چارچوب اعتماد نهادی و کاهش حساسیت‌های سیاسی میان کشورهای عضو را فراهم می‌کنند. چنین ساختاری از شکل‌گیری وابستگی به یک قدرت واحد جلوگیری و نوعی توازن نهادی در سطح منطقه‌ای ایجاد می‌کند. در سطح حکمرانی فنی^۴، استانداردسازی مالی و عملیاتی می‌تواند به نهادهای تخصصی واگذار شود. در صورت موافقت کشورهای تشکیل‌دهنده شبکه، در حوزه مالی، استفاده از استانداردهای «سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسه‌های مالی اسلامی»^۵ (AAOIFI, 2018) می‌تواند شفافیت، قابلیت حسابرسی و انطباق شرعی را تضمین کند. در حوزه عملکرد بشردوستانه نیز چارچوب استاندارد اصلی بشردوستانه (CHS)^۶ می‌تواند مبنای ارزیابی و پایش عملیات قرار گیرد (CHS Alliance, 2014). این تفکیک میان سطح سیاسی-نهادی و سطح فنی-اجرایی از تداخل مأموریت‌ها جلوگیری می‌کند و کارآمدی شبکه را افزایش می‌دهد.

۴-۷ کارکردهای شبکه در بحران‌های جهان اسلام

مسئله فلسطین مهم‌ترین موضوع مشترک جهان اسلام در هفت دهه اخیر بوده، اما بخش عمده فعالیت‌های خیریه‌های اسلامی در این حوزه به امدادسانی‌های مقطعی محدود شده است. الگوی پیشنهادی رویکردی فراتر از کمک‌های اضطراری ارائه می‌دهد؛ شبکه منطقه‌ای می‌تواند با طراحی برنامه‌های مشترک آموزشی، بهداشت و سلامت، بازتوانی روانی و توسعه اجتماعی، به بازسازی سرمایه انسانی فلسطین کمک کند. مشارکت هم‌زمان نهادهای مختلف اسلامی نیز به تقویت همبستگی اسلامی در سطح منطقه منجر می‌شود.

¹ Functional Immunity

² Hybrid Governance Arrangements

³ Strategic Governance

⁴ Technical Governance

⁵ Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions

⁶ Core Humanitarian Standard

بحران یمن نمونه‌ای است که در آن، اختلافات سیاسی دولت‌ها امکان همکاری رسمی را محدود کرده است. در چنین شرایطی، شبکه نیکوکارانه می‌تواند به عنوان سازوکاری کم‌تنش برای ارائه خدمات انسانی عمل کند؛ زیرا مشروعیت نهادهای خیریه مبتنی بر کمک به انسان‌هاست، نه بر منافع سیاسی، و همین امر امکان همکاری میان طیف‌های مختلف را حفظ می‌کند. در مسأله کشمیر نیز، بسیاری از چالش‌ها ماهیتی اجتماعی و توسعه‌ای دارند؛ ظرفیت شبکه‌های وقفی برای توسعه آموزش، سلامت و توانمندسازی اجتماعی می‌تواند بخشی از بسترهای نارضایتی را کاهش دهد.

الگوی پیشنهادی محدود به این سه مورد نیست و قابلیت کاربرد در بحران‌های سودان، سوریه، لبنان، افغانستان و جوامع مسلمان اقلیت را نیز داراست؛ در تمامی این موارد، منطق مشترک آن است که توسعه همکاری‌های نیکوکارانه به تولید سرمایه اجتماعی و کاهش تنش‌های اجتماعی کمک می‌کند. بدیهی است، تحقق چنین الگویی مستلزم فراهم‌بودن مجموعه‌ای از شرایط نهادی، حقوقی و سیاسی است و مقاله حاضر مدعی تحقق بالفعل این شرایط در همه کشورهای اسلامی نیست، بلکه ظرفیت‌های بالقوه این الگو را در چارچوب ادبیات نظری تبیین می‌کند.

۵- نتیجه‌گیری

یافته‌های پژوهش حاضر نشان می‌دهد مطالعات وقف نیازمند گذار از پارادایم رفاه اجتماعی به پارادایم حکمرانی اجتماعی هستند. در پارادایم نخست، موفقیت وقف عمدتاً بر اساس میزان منابع مالی یا تعداد خدمات ارائه‌شده سنجیده می‌شود، اما در پارادایم دوم، معیار اصلی توانایی نهادهای وقفی در حل مسائل پیچیده اجتماعی و ایجاد همکاری‌های پایدار است. این تمایز از اهمیت عملی نیز برخوردار است؛ زیرا راهبردهایی که از یک پارادایم نشئت می‌گیرند، با راهبردهای دیگر تفاوت اساسی دارند.

پژوهش حاضر با هدف بازتعریف نقش نهادهای وقفی و خیریه اسلامی در حکمرانی منطقه‌ای، چارچوبی نظری با عنوان «حکمرانی صلح‌ساز مبتنی بر نیکوکاری» ارائه داد. این پژوهش از آنجا آغاز کرد که در شرایط افزایش بحران‌های مرکب در خاورمیانه، دیپلماسی رسمی به‌تنهایی قادر به ایجاد صلح پایدار و بازسازی اعتماد میان جوامع نیست. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد نهادهای وقفی و خیریه به دلیل مشروعیت اجتماعی، گستره نفوذ و توان تولید سرمایه اجتماعی فرامرزی، می‌توانند به عنوان یکی از لایه‌های حکمرانی صلح در منطقه عمل کنند. نوآوری اصلی این پژوهش در آن است که وقف و نیکوکاری را نه به عنوان نهادهای مصرف‌کننده منابع، بلکه به عنوان تولیدکنندگان سرمایه اجتماعی تحلیل می‌کند. این نگاه پلی میان ادبیات وقف و ادبیات روابط بین‌الملل ایجاد می‌کند؛ دو حوزه‌ای که تاکنون کمتر با یکدیگر وارد گفت‌وگو شده‌اند. وقف در این نگاه نه صرفاً یک نهاد اقتصادی یا فقهی، بلکه بخشی از معماری حکمرانی منطقه‌ای است.

نتایج پژوهش در سه سطح قابل دسته‌بندی است:

۱. در سطح نظری، پیوند میان مطالعات وقف، سرمایه اجتماعی و صلح‌سازی تبیین و نشان داده شد نیکوکاری اسلامی چگونه می‌تواند از طریق تولید اعتماد فرامرزی، به کاهش تنش‌های منطقه‌ای کمک کند.
۲. در سطح نهادی، الگوی «شبکه منطقه‌ای خیریه‌های اسلامی» با مشارکت پنج کشور کلیدی (ایران، مالزی، ترکیه، عربستان سعودی و عمان) طراحی شد و حوزه‌های مأموریتی آن (مانند امنیت انسانی، آموزش فرامرزی، میانجیگری غیررسمی و مبارزه با افراط‌گرایی) تبیین شدند.
۳. در سطح کاربردی، پیشنهاد شد همکاری میان کشورهای اسلامی از پروژه‌های مقطعی امدادی به سوی همکاری‌های راهبردی در قالب حکمرانی شبکه‌ای حرکت کند.

تحقق این الگو مستلزم اراده سیاسی دولت‌ها برای به رسمیت شناختن استقلال نهادهای نیکوکار و فراهم آوردن تسهیلات حقوقی و اداری برای فعالیت‌های فرامرزی آنهاست. همچنین، نهادهای وقفی و خیریه باید ظرفیت‌های تخصصی و مدیریتی خود را برای ورود به این عرصه ارتقا دهند. پیشنهاد می‌شود پژوهش‌های آتی بر جنبه‌های فنی و حقوقی اجرای چنین شبکه‌ای، به ویژه در حوزه نقل و انتقالات مالی بین‌المللی و استانداردهای گزارش‌گری مشترک متمرکز شوند. در نهایت، بازگشت به روح تعاون و احسان که ریشه در الهیات اجتماعی اسلام دارد، می‌تواند مسیری جدید برای هم‌گرایی در جهان اسلام گشود؛ مسیری که در آن، خیر عمومی، فراتر از مرزهای سیاسی، مبنای همکاری و صلح پایدار قرار گیرد.

۶- منابع

قرآن کریم.

- المركز الوطني لتنمية القطاع غير الربحي. (۲۰۲۳). *تقرير المرصد الوطني للقطاع غير الربحي ۲۰۲۳*. الرياض: المركز الوطني لتنمية القطاع غير الربحي. <https://ncnp.gov.sa/ar/monitor>
- سازمان اوقاف و امور خیریه جمهوری اسلامی ایران (۱۴۰۰). *سالنامه آماری موقوفات و بقاع متبرکه کشور*. تهران: سازمان اوقاف و امور خیریه. https://www.oghaf.ir/?utm_source=chatgpt.com
- سجادی جزی، س. ا. (۱۳۹۴). *مأخذشناسی وقف* (چاپ اول). تهران: خانه کتاب.
- <http://opac.nlai.ir/opac-prod/bibliographic/3905990>
- طیبنیا. م. ص.، و ربانی اصفهانی، ح. (۱۳۹۷). *به توان ایران؛ درآمدی بر مطالعات امر خیر در ایران؛ آسیب‌ها و راهکارها* (صص. ۶۰-۶۵). اصفهان: انتشارات قیسات. <http://opac.nlai.ir/opac-prod/bibliographic/5490570>
- طیبنیا. م. ص.، فلاح، م.، و ربانی اصفهانی، ح. (۱۳۹۹). *معماران عصر جدید؛ تحلیلی نوین بر وضعیت سازمان‌های مردم‌نهاد در ایران و جهان* (صص. ۶-۱۵). اصفهان: انتشارات قیسات. <http://opac.nlai.ir/opac-prod/bibliographic/7443762>
- صفاری انارکی، م.، و طیبنیا، م. ص. (۱۴۰۱). *حکمرانی منطقه‌ای خیریه‌ها؛ راهبردی برای همکاری کشورهای خاورمیانه در شرایط عدم اطمینان*. *فصلنامه مطالعات بین‌المللی*، ۱۹(۱)، ۹۱-۱۱۱.
- <https://doi.org/10.22034/isj.2022.329373.1753>

References

- The Holy Qur'an.
- Abbott, K. W., & Snidal, D. (1998). Why states act through formal international organizations. *Journal of Conflict Resolution*, 42(1), 22-30, <https://doi.org/10.1177/0022002798042001001>
- Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions [AAOIFI]. (2018). *Accounting, auditing and governance standards for Islamic financial institutions*. AAOIFI – Accounting, Auditing and Governance Standards
- Aldrich, D. P., Meyer, M. A., & Page-Tan, C. M. (2018). *Social capital and natural hazards governance*. Oxford Research Encyclopaedia of Natural Hazard Science. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780199389407.013.254>
- Alliance for Middle East Peace. (2023). *Annual report*. ALLMEP. [ALLMEP official website and reports](https://www.allmep.org/)
- Alshater, M. M., Hassan, M. K., Rashid, M., & Hasan, R. (2022). A bibliometric review of the Waqf literature. *Eurasian Economic Review*, 12(2), 213-239. <https://doi.org/10.1007/s40822-021-00183-4>

- Al-Sistani, A. A. (2007, February 3). *Statement of the Office of His Eminence regarding Islamic unity and rejection of sectarian strife*. Office of the Grand Ayatollah Sayyid Ali al-Husseini al-Sistani. [Official website of the Office of Grand Ayatollah al-Sistani](#)
- Amman Message. (2005). *The Amman Message: The three points of the Amman Message*. Royal Aal al-Bayt Institute for Islamic Thought. [Official Amman Message website](#)
- Auda, J. (2008). *Maqasid al-Shariah as philosophy of Islamic law: A systems approach* (pp. 45-252). International Institute of Islamic Thought. <https://doi.org/10.2307/j.ctvkc67tg>
- Barnett, M., & Finnemore, M. (2004). *Rules for the world: International organizations in global politics* (pp. 29-45). Cornell University Press. [Cornell University Press – Rules for the World](#)
- Charnovitz, S. (2006). Nongovernmental organizations and international law. *American Journal of International Law*, 100(2), 350-360. <https://doi.org/10.1017/S0002930000016699>
- CHS Alliance. (2014). *Core humanitarian standard on quality and accountability*. CHS Alliance. [Core Humanitarian Standard official website](#)
- Çizakça, M. (2000). *A history of philanthropic foundations: The Islamic world from the seventh century to the present* (pp. 110-125). Boğaziçi University Press. [Google Books](#)
- Diamond, L., & McDonald, J. W. (1996). *Multi-track diplomacy: A systems approach to peace* (3rd ed.; pp. 9-25). Kumarian Press. [Lynne Rienner Publishers](#)
- Egypt's Dar al-Ifta. (2013, July 29). *A Shi'ite man is proposing to me and I am a Sunni, will our marriage work?*. Dar al-Ifta al-Misriyyah. [Dar al-Ifta al-Misriyyah official website](#)
- Faude, B., & Parizek, M. (2021). Contested multilateralism as credible signaling: How strategic inconsistency can induce cooperation among states. *The Review of International Organizations*, 16, 11-120. <https://doi.org/10.1007/s11558-020-09398-7>
- Forsythe, D. P. (2005). *The humanitarianism: The International Committee of the Red Cross* (pp. 43-49). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511755958>
- Galtung, J., & Fischer, D. (2013). Johan Galtung: Pioneer of peace research (pp. 40-43). Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-642-32481-9>
- International Islamic Fiqh Academy [IIFA]. (2006, June 28). *Islam and the One Ummah: Theological, jurisprudential, and educational schools* (Resolution No. 152 [1/17]). Organization of Islamic Cooperation. [International Islamic Fiqh Academy official website](#)
- International Islamic Fiqh Academy [IIFA]. (2025, February 25). *IIFA and International Organization for Migration sign MoU on Sharia-compliant humanitarian action*. [International Islamic Fiqh Academy official news site](#)
- International Islamic Fiqh Academy [IIFA]. (2026, June 15). *UNRWA and the International Islamic Fiqh Academy sign agreement to boost Zakat and Islamic giving for Palestine refugees*. [International Islamic Fiqh Academy official website](#)
- Islamic Development Bank [IBD]. (2022). *The role of Waqf in achieving SDGs: 2022 report*. [Islamic Development Bank official website](#)
- Islamic Republic of Iran Endowments and Charity Organization. (2021). *Statistical Yearbook of Endowments and Religious Shrines in Iran*. Tehran: Endowments and Charity Organization. https://www.oghaf.ir/?utm_source=chatgpt.com [In Persian]
- Islamic Research and Training Institute [IRTI]. (2014). *Islamic social finance report 2014*. Islamic Development Bank Institute. [Islamic Development Bank Institute – Official Record](#)
- Jaakkola, E. (2020). Designing conceptual articles: Four approaches. *AMS Review*, 10, 18-26. <https://doi.org/10.1007/s13162-020-00161-0>
- Jung, T., Phillips, S. D., & Harrow, J. (Eds.). (2016). *The Routledge companion to philanthropy*. Routledge. [Routledge – The Routledge Companion to Philanthropy](#)
- Klijn, E.-H., & Koppenjan, J. (2016). *Governance networks in the public sector* (pp. 10-15). Routledge. [Routledge – Governance Networks in the Public Sector](#)
- Lederach, J. P. (1997). *Building peace: Sustainable reconciliation in divided societies* (pp. 33-57). United States Institute of Peace Press. [United States Institute of Peace – Building Peace](#)
- National Center for Non-Profit Sector Development. (2023). *Annual report 2023*. Riyadh: National

- Center for Non-Profit Sector. <https://ncnp.gov.sa/ar/monitor> [In Arabic]
- Putnam, R. D. (1995). Bowling alone: America's declining social capital. *Journal of Democracy*, 6(1), 65-78. <https://doi.org/10.1353/jod.1995.0002>
- Putnam, R. D., Leonardi, R., & Nanetti, R. Y. (1993). *Making democracy work: Civic traditions in modern Italy* (pp. 150-170). Princeton University Press. [Princeton University Press – Making Democracy Work](#)
- Qatar Foundation. (2023). *Sustainability and impact report 2023*. Qatar Foundation. [Qatar Foundation official website](#)
- Richey, L. A., & Ponte, S. (2014). *Brand aid: Shopping well to save the world* (pp. 20-50). University of Minnesota Press. [University of Minnesota Press – Brand Aid](#)
- Sajjadi Jazi, S. A. (2015). *Bibliography of Waqf* (1st ed.). Tehran: Khaneh-ye Ketab. <http://opac.nlai.ir/opac-prod/bibliographic/3905990> [In Persian]
- Salamon, L. M. (1995). *Partners in public service: Government-nonprofit relations in the modern welfare state* (pp. 30-45). Johns Hopkins University Press. <https://books.google.com/books?id=Fd9GAAAAMAAJ>
- Safari Anaraki, M., & Tayebnia, M. S. (2022). Regional governance of charitable organizations: A strategy for cooperation among Middle Eastern countries under conditions of uncertainty. *International Studies Journal*, 19(1), 91-111. <https://doi.org/10.22034/isj.2022.329373.1753> [In Persian]
- Shofiatin, N., Supriani, I., Al-Kilani, A. R., & Widiyanti, D. R. (2025). Analysis of Waqf studies: A hybrid review. *International Journal of Ethics and Systems*. Advance Online Publication. <https://doi.org/10.1108/IJOES-11-2024-0378>
- Slaughter, A.-M. (2004). *A new world order* (pp. 51-60). Princeton University Press. [Princeton University Press – A New World Order](#)
- Sørensen, E., & Torfing, J. (Eds.). (2007). *Theories of democratic network governance* (pp. 5-15). Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9780230625006>
- Tayebnia, M. S., Fallah, M., & Rabbani Esfahani, H. (2020). *Architects of a New Era: A novel analysis of the status of non-governmental organizations in Iran and the world* (pp. 6-15). Isfahan: Qabasat Publications. [National Library and Archives of Iran catalog record](#) [In Persian]
- Tayebnia, M. S., & Rabbani Esfahani, H. (2018). *Iran Empowered: An introduction to the study of philanthropy in Iran; Challenges and solutions* (pp. 60-65). Isfahan: Qabasat Publications. [National Library and Archives of Iran catalog record](#) [In Persian]
- United Nations Development Programme [UNDP]. (2018). *Zakat for the SDGs*. Bureau for Policy and Programme Support. <https://www.undp.org/blog/zakat-sdgs>
- United Nations Development Programme [UNDP]. (2022). *Arab Human Development Report 2022: Expanding opportunities for an inclusive and resilient recovery in the post-pandemic era* (pp 14-30). UNDP Publishing. <https://www.undp.org/arab-states/publications>
- United Nations Development Programme [UNDP]. (2026). *UNDP and the International Islamic Fiqh Academy sign memorandum of understanding to strengthen cooperation on sustainable development*. [United Nations Development Programme official website](#)
- Whetten, D. A. (1989). What constitutes a theoretical contribution?. *Academy of Management Review*, 14(4), 490-498 <https://doi.org/10.5465/AMR.1989.4308371>